
DOCUMENTACIÓ

En la documentació del Sr. Ramon Salas, que els seus hereus donaren al Museu Arxiu, hi figura un treball amb el títol *La Impremta a Mataró*, la primera part del qual es va publicar a *Fulls III*. Ramon Salas i Oliveras (1891-1982) devia redactar aquest escrit a l'entorn de 1965.

Bon coneixedor de l'ofici d'impressor, documenta, en aquesta segona part, impremtes tan importants com la de Felicià Horta, la de Pere Vilà, o Gràfica Fides. Precisa informacions sobre la maquinària, els sistemes d'impressió, els treballadors i les publicacions que sorgiren de cada taller. La tercera i última part d'aquest treball es publicarà pròximament a *Fulls*.

Manel Salicrú i Puig va deixar redactades les notes que figuren al final del text.

LA IMPREMTA A MATARÓ

– II –

IMPREMTA D'ANNA ABADAL

Gairebé arran de la mort de l'impressor Abadal i Casalins, la més gran de les seves filles va establir una impremta al carrer de Sant Josep, núm. 34. En ella s'imprimia el 1879 el periòdic *El Clamor de la Marina*, que primerament portava el següent peu d'impremta: «Imp. de *El Clamor de la Marina* – S. José, 34», i que al cap de poques setmanes va ésser canviat per aquest altre «Tipografía de Anita Abadal, a cargo de J. Escobet, - S. José, 34». L'Escobet, com s'ha manifestat en un capítol anterior, era el marit de la senyora Abadal.

En aquesta impremta, s'hi varen imprimir diversos periòdics com *El anunciador* el 1879, *La Verdad*, el 1880, *El Ideal Moderno*, el 1881, i *El Nuevo Ideal*, el 1883.

L'any 1886 aquest obrador encara subsistia.

Recordem haver sentit dir, fa ja bastants anys, que el senyor Escobet havia mort a Montevideo, vell i faltat de la vista.

IMPREMTA DE FELICIÀ HORTA I VIVES

En el núm. 77 del periòdic *El Semanario de Mataró*, corresponent al 9 de novembre de l'any 1884, s'hi llegia un anunci que deia així: «Mataroneses: Dentro de breves días quedará abierto y a disposición del público el nuevo taller de Imprenta de Feliciano Horta, calle de Argenton, núm. 31, con sucursal en casa de D. José Lluch, Riera, 64, estando montado dicho taller con todos los adelantos modernos aplicados a este arte, tanto en maquinaria como en caracteres, lo cual permitirá servir al público con la mayor prontitud, elegancia y economía. Este establecimiento podrá ser visitado por el público todo el presente mes de noviembre».

L'anunci, redactat en un estil molt propi de l'esperit vuitcentista, assenyala l'obertura d'un nou obrador tipogràfic, que, a no trigar gaires, dies s'ampliarà amb taller d'enquadernació, segons es constata per un anunci que publica el referit setmanari, en el seu núm. 79, i que diu el que segueix «Julián Gibernau, encuadernador, que habitaba en la calle del Carreró, núm. 18, se ha trasladado a la imprenta de Feliciano Horta, calle de Argenton, núm. 31».

Aquest Julià Gibernau que aquí s'esmenta és el qui havia estat al servei de Pere Vives i Llorens, i que figura, com hem referit anteriorment, en el testament del susdit impressor.

Per dues vegades hem fet ja referència al periòdic *El Semanario de Mataró*, i hem de manifestar que, al cap de dues setmanes més, aquest ja sortia amb el peu d'impremta del nou taller.

Felicià Horta i Vives havia fet l'aprenentatge de l'ofici a l'antiga casa Abadal, de la qual impremta arribà a ésser el regent. Una vegada mort l'impressor Vives, ell va adquirir la impremta que aquest havia tingut establerta al Carreró, la qual va tenir tancada a casa seva, sense funcionar, durant alguns anys. El domicili que hem esmentat era la casa dels seus pares, on el senyor Horta havia nascut, i aquí ens plau, encara que sia una disgressió no massa justificada, ressenyar que al capdavall del gran hort que tenia aquesta casa hi havia un altíssim xiprer, visible des de moltes cases de la rodalia, que havia estat plantat, quan eren petits, pel referit impressor i el seu germà Miquel, prestigiós metge

establert a Barcelona, que adquirí grandíssima anomenada a finals del segle passat i a començament del present segle XX.

Més endavant, quan el senyor Horta va contraure matrimoni, va traslladar el seu domicili particular a la casa del costat, que porta el núm. 29. Com sia que una casa es comunicava amb l'altra, si bé el peu d'impremta va sofrir un petit canvi, el taller pròpiament dit va continuar on era. Des d'aquell moment, l'entrada era per una escala que, llindant amb el cancell de l'habitatge, conduïa a un soterrani on hi havia el despatx i el taller d'enqua-dernació. Travessant un pati i passant a l'hort de la casa del costat, o sia la que porta al núm. 31, s'hi trobava l'obrador, on hi havia les caixes i les màquines. Era una gran nau, amb portes a cada extrem i quatre finestrals enreixats que donaven força claror, i a més se'n rebia molta d'una claraboia que existia a la part alta.

Per a donar una certa visualitat retrospectiva a un lloc de treball que avui dia costa d'imaginar-se, tant per la seva configuració com per l'esperit que el vivificava, i valent-nos del testimoni personal nostre, ens permetem fer notar certs detalls que potser algú trobarà puerils i gens adequats a la finalitat d'aquest treball. Que ens perdonin els qui així ho judiquin, però creguin que un desig irreprimible ens fa ésser poc condescendents amb el seu criteri.

Tornant a la descripció de l'obrador que ens ocupa, hem de dir que aquest local tenia un espaiós pati al davant, ombrejat per un vell noguer; arbres fruiters a un costat i una horta feixada i regable a la part sud. Comprendrà molt bé la situació que aquí es descriu aquell qui conegui l'extensió d'aquells horts, sobretot en la part baixa de l'esmentat carrer, en el tros comprès des de la Muralla del Tigre fins gairebé al seu final.

El referit taller estava enllumenat per gas. En ell hi havia una màquina plana, una minerva i una premsa. Aquesta era originària de la casa Didot, de París, i, en ella, hi havia una placa de llautó on constava que era la primera de la seva classe que havia entrat a Catalunya, i l'any en que això havia succeït, a les primeries del segle XIX. La màquina plana era una Marinoni, què va ésser la primera que va tenir Mataró. En aquell obrador, no s'hi va treballar mai amb força motriu. La minerva funcionava a pedal, i la màquina plana tenia un gran volant amb una maneta recoberta amb un canó tubular de fusta que servia perquè el rodador posés en funcionament la màquina. Així es feien el tiratges. Quan aquests eren de poca durada, rodaven el volant els propis operaris, fent-ho per parelles; però si es tractava de tiratges llargs es buscaven rodadors. I aquí ens cal dir que potser mereix paràgraf a part parlar d'algun d'aquests rodadors, cosa que farem després de dedicar unes ratlles al personal de la casa amb qui coincidí en el treball l'autor d'aquesta monografia.

Hi havia un operari que era un home d'aquells que, com se sol dir, no arriben a més. Perquè pogués compondre, calia donar-li original imprès o de lletra manuscrita ben clara, i assenyalem aquest detall perquè aleshores no s'escrivia a màquina com en el dia d'avui. Aquest individu feia de rodador, portava paquets, escombrava, és a dir, era una mena d'aprenent vitalici, malgrat ésser un home fet. I ara que parlem d'ell, creiem que no serà una nota sobrerera fer constar aquí que aquest obrer en aquell temps —ens referim a l'any 1904 i successius— guanyava 14 pessetes a la setmana i amb aquest sou vivia de la manera que direm; menjava en una casa de dispeses que hi havia al camí Ral, en la part que s'anomenava carrer de la Mercè o Cases Noves, que en deien ca la Tarona, on pagava 11 pessetes a la setmana, tenint en compte que amb aquest preu s'hi comprenia esmorzar, dinar i sopar. Li quedaven 3 pessetes setmanals, i amb elles podia gastar-ne 5 al mes per a l'abonament d'una habitació en una casa particular, on dormia, i a més li rentaven la roba. Amb la resta podia anar al *cinematògrafo*, com se'n deia aleshores, que valia 10 cèntims l'entrada general, i a alguna sessió de teatre d'aquelles que llavors costaven 35 o 50 cèntims.

Un altre operari de la casa tenia un defecte físic, que molts dels qui el sofreixen acostumen a passar per persones gracioses. I ell ho era de debò. Tant d'aquest com dels altres, preferim callar els noms, ja que l'anonimat permet dir algunes coses amb més claredat. Era un catalanista militant; durant molts anys va ésser el corresponsal administratiu de la *Il·lustració Catalana*, l'excel·lent revista que auspiciava i dirigia el poeta Francesc Matheu, descendent de la nostra ciutat. Professionalment, feia d'enquadernador i de caixista.

Un altre dels caixistes de la impremta Horta era un afeccionat al teatre que bé podia ésser considerat com un notable actor còmic, a qui s'havien fet diverses propostes per a passar-se al professionalisme. Tenia idees republicanes, potser per a congraciar-se amb el seu oncle, molt conegut a Mataró per haver sustentat durant tota la vida les doctrines federals de Pi i Margall.

Altres caixista era un jove molt amic d'alternar amb persones de classe distingida, i que era l'únic de l'obrador que treballava amb el cap descobert, ja que tots els altres operaris portaven la gorra posada durant tot el dia, cosa que pot dir-se que era general en aquell temps. Militava a la Comunió Carlista, en la qual havia ostentat càrrecs.

En l'obrador del qual parlem no hi havia encarregat pròpiament dit, i actuava de tal un caixista, que podia considerar-se el fadrí major, com se solia dir. Era canetenc, molt enamorat del seu poble i de tota la comarca del Maresme. Podia ésser tingut per un catalanista platònic, i havia actuat en companyies teatrals d'afeccionats, fent també de consueta o apuntador.

De minervista i maquinista hi havia un home, fill de Barcelona, dels barris de Sant Pere, com ell feia constar amb un cert orgull. Pertanyia al partit socialista, hi havia ocupat càrrecs, i escrit cròniques per a periòdics de la seva ideologia. Com gairebé tots els altres, era persona il·lustrada. Ell deia que era deista, però ens consta positivament que la seva esposa, d'acord amb ell, havia portat ciris a Santa Llúcia en moments que l'afectava una afecció a la vista, i consti que no esmentem aquest fet com a retret. S'havia distingit molt en els temps del mutualisme i del cooperativisme.

Com es pot notar, el personal de la impremta Horta estava constituït per un veritable mosaic quant a idees polítiques. Amb tot, cal tenir en compte que totes aquelles persones eren prou educades per a no deixar de congeniar i mantenir entre elles una cordial relació d'amistat, que es continuava fora de l'esfera professional.

Parlant d'un dels operaris, hem assenyalat quin era el seu guany, i volem aclarir que essent una excepció quant al sou d'un fadrí, no es cregui que llavors les setmanades eren gaire quantioses, ja que hi havia molts obrers casats que guanyaven 18 o 20 pessetes. I tingui's en compte que es treballaven dotze hores diàries, inclosos els dissabtes. Nosaltres hem de recordar que, en començar el nostre període d'aprenentatge, no vàrem guanyar res durant mig any.

Sense passar més endavant en la descripció i consideracions que venim fent sobre la impremta de la qual ens ocupem en aquest capítol, volem fer un aclariment que creiem de justícia. L'obrador tipogràfic, era conegut per ca l'Horta, quan el seu propietari era qui el va fundar, però va ésser conegut amb el mateix nom quan va ésser un altre el seu possessor. I és per això que nosaltres, en fer referència a l'esmentat taller, parlem d'ell com si la seva existència s'hagués desenvolupat en un sol període, cosa que en molts aspectes pot considerar-se com un fet real.

Tal com hem indicat anteriorment, direm quelcom d'alguns rodadors, que feien anar la màquina plana. Acostumaven a ésser obrers sense treball, que acceptaven l'ocupació eventual i per hores que se'ls oferia. Era necessària força muscular, però amb més dosi d'enginy. Aquests rodadors, els anaven a contractar al Centre Socialista i la Casa del Poble, o Centre de Classes, com molts l'anomenaven. Feta la petició al cafeter, aquest exposava l'assumpte als desvagats que li semblava. D'entre aquests rodadors, esmentarem la persona d'un que era home de gran corpulència, i que, després d'haver sofert condemna al presidi de Ceuta per la comissió d'un greu delictes, havia format part, durant la guerra de Melilla del 1893, de la cèlebre companyia del capità Ariza. Un altre, que era fill de Gavà, durant els descansos

explicava algunes malifetes que li contaren amb el major cinisme alguns penats d'Alhucemas quan ell estava allà i feia guàrdies en aquell penal, en l'època que complia el servei militar. Un dels últims rodadors, era un home dels que poden anomenar-se lletjos sense por d'exagerar, i que en la seva joventut havia format part de la famosa partida republicana del Xic de les Barraquetes. Durant els tiratges no volia que el rellevessin; en tenia prou bevent un glop d'aigua del càntir, feia anar la màquina amb una regularitat pasmosa. I consti que, en el temps que ell actuava, els tiratges eren ben llargs, ja que es feia un batallador setmanari carlí de Barcelona, anomenat *La Trinchera*, del qual es tiraven uns 7.000 exemplars.

Hem de fer constar aquí que, així com se suposa que Gutenberg, per a començar a imprimir, va utilitzar una premsa de les que serveixen per a espremer raïms, de la mateixa manera, a ca l'Horta, una d'aquestes premses servia perquè, posats entre cartrons d'aprest certs impresos, rebessin una forta premsada a fi de fer desaparèixer d'ells els efectes de la *pisada* que hi havia deixat el motlle.

De ca l'Horta, en varen sortir llibres molt interessants i ben editats. Un d'ells és el que porta per títol *Estudios Histórico-Arqueológicos sobre Iluro*, notable obra original de l'historiador Josep M. Pellicer i Pagés, autor també d'un altre llibre que sortí del propi obrador tipogràfic, *Santa Maria del Monasterio de Ripoll*, en el qual es fa un estudi del gran cenobi fins al seu mil·lenari.

Varen ésser fets a la mateixa impremta el llibre *Apuntes históricos sobre la provincia de Entre Rios en la República Argentina*, de la qual fou autor el mataroní Antoni Cuyàs i Sampere, i *Breves Nociones de Historia Universal*, del prestigiós escolapi Pare Joan B. Ambrós, també compatrici nostre.

L'any 1904 va sortir de l'obrador que ens ocupa un llibret compost amb lletra cursiva espanyola, la portada del qual deia *Cantares de D. Melchor de Palau, precedidos de un prólogo por D. Manuel Cañete, de la Academia Española*. En el referit llibret hi havia una ratlla on es llegia «Edición de Mataró». El pròleg de l'eximi crític literari anomenat portava la data de 1886, època en què va donar-se a conèixer com a poeta el nostre compatrici Palau.

Com ja hem dit en començar aquest capítol, des de l'any 1884 va imprimir-se a la casa Horta *El Semanario de Mataró*, periòdic en el qual escrivien, entre altres, homes tan notables com el metge Dr. Lluís Viladevall i Malgà, l'advocat Antoni Viada i Viladesau, el capità de la marina mercant Llorens Andreu i Novell, pare del zelós sacerdot mataroní Mn. Josep M. Andreu, passat a millor vida fa pocs anys, i també el poeta i periodista Salvador Llanas i Rabassa, després d'haver-se separat de la maçoneria. Aquest periòdic

havia comptat amb una constant col·laboració de l'eximí mataroní pare Josep Recoder i Annexy, de l'ordre del pares Paüls.

També va imprimir-se en aquest obrador *La Voz del Litoral*, periòdic possibilista, o sia del partit republicà que tenia com a cap Castelar, i en el qual havia exercit el periodisme el qui fou excel·lent ciutadà mataroní Josep Roca i Pineda. Així mateix s'hi tirava *El Bien*, un periòdic que escrivia en molta part el poeta Claudi Omar i Barrera, secretari de l'Ajuntament de Canet de Mar, i que era compost al col·legi que a dita població tenia establert el sacerdot Ferran Roig, renombrat pedagog.

En determinades ocasions, la *Il·lustració Catalana* i la *Il·lustració Llevantina* també s'havien servit de la impremta a la qual fem referència.

Durant molts anys va imprimir-se a ca l'Horta *La Costa de Llevant*, un periòdic catalanista que representava sortir en tots i cada un dels pobles d'aquesta costa. Entre algun altre, eren els seus principals patrocinadors Josep Alemany i Borrás, de Blanes, Marià Serra i Font, metge de Canet, i el farmacèutic de Vilassar de Mar Pere Almera i Comas. Aquest setmanari portava unes cobertes de color, amb anuncis, i en les seves pàgines interiors figuraven cròniques de cada poble, amb un gravat al·lusiú com a capçalera de secció, gravats els dibuixos dels quals eren deguts al mestre, dibuixant i excel·lent pendolista Flòs i Calcat.

La Costa acostumava a tenir el seu director oficial a Mataró, encara que, a voltes, alguna persona d'altra població firmava els exemplars que s'havien de presentar a l'autoritat, i així anaven a la màquina, firmats en blanc. L'administració d'aquest periòdic va radicar sempre a la pròpia impremta, com passava amb molts altres. S'enviaven els periòdics envoltats per una faixa, a la qual anava escrita l'adreça del subscriptor i s'hi enganxava el segell, que era de ¼ de cèntim en aquell temps. Per tant, era cosa de l'aprenent i també d'algun operari plegar diaris, faixar-los, posar-hi segells i dins d'un sac portar-ho a Correus.

D'aquells dies llunyans recordem els viatges per a portar proves a la censura, ja a l'Ajuntament, o bé al local de la Zona Militar, segons s'haguessin suspès les anomenades garanties constitucionals, o s'hagués decretat l'estat de guerra. Precisament guardem record que, durant la Setmana Tràgica, una nit va haver-hi un intent d'assalt a la Zona, que estava situada al camí Ral, en una casa que venia gairebé enfront del carrer de Sant Francesc de Paula, acte revolucionari que va tenir conseqüències en part tràgiques i en part risibles.

L'any 1908 va imprimir-se a la casa Horta un setmanari carlí que portava per nom *Ressò de l'Avior*, en la redacció del qual eren molt destacats Emili Comas i Rossell i Manuel Majó i Sagol, i entre les col·laboracions notables hi havia la del pare Espiridió Duran, escolapi, que firmava amb el pseudònim Ascanio.

També va imprimir-se en aquella impremta el periòdic nacionalista republicà *Llibertat*, en la redacció del qual preponderaven els senyors Molist i Mora Castellà.

Els obrers que treballaven en aquell obrador tipogràfic, tenien converses interessantíssimes amb alguns visitants de gran categoria intel·lectual, com per exemple Thós i Codina, Pellicer i Pagès, el Dr. Nunell i Mn. Barbena, dos sacerdots mataronins, als quals oïrem allà certa conversa a l'entorn de la personalitat de Milà i Fontanals, amb recordances del temps en què eren estudiants. Entre aquelles modestes parets coneguérem el poeta Ramon Masifern, cantor de la sardana, un poc amargat perquè considerava que havia precedit Maragall en la lloança de la dansa catalana i no se li havia fet justícia; allà havíem vist com feien feina periodística els publicistes Pere B. Tarragó i Pere Prat i Gaballí en la propaganda organitzada per a la candidatura solidària pel districte d'Arenys de Mar a favor d'Eduard Calvet i Pintó. Ens allargaríem potser massa si donéssim detallada referència de records personals, però precisament per ésser cosa viscuda ens atrevim a reflectir aspectes que ben segur que eren comuns a altres impremtes, i que el criteri ponderat de qui llegeixi aquestes notes cuidarà de refer en la seva imaginació quan la lectura es refereixi a altres obradors tipogràfics.

El que no volem deixar en oblit és l'ambient que a ca l'Horta es respirava, ambient que podem considerar familiar, i que avui resulta incompreensible per a moltes persones. En dies que la jornada normal s'acabava a entrada de fosc, tant si era perquè la tardor ja era avançada o perquè deixàvem enrere l'hivern i s'acostava la primavera, algunes vegades venia el senyor Horta i deia als obrers «nois, val més que pleguem el ram, perquè no havent-hi cap urgència, estalviarem la llum». I aquesta frase de plegar el ram, també la repetia algun dia quan, un quart, o cosa així, abans de l'hora de plegar, fos al migdia o al vespre, el temps amenaçava pluja. No s'ha de dir que en aquestes ocasions, no s'havia de recuperar pas aquell espai de temps.

Un altre detall a remarcar. Cada dia, després de l'hora d'esmorzar, quan els operaris retornaven al treball, havent passat pel cafè de l'Ateneu a donar un cop d'ull a la premsa del dia, el senyor Horta baixava de casa seva al taller per a preguntar què deien els diaris, i, tot anant a treballar, es feien comentaris durant una estona a l'entorn de les notícies de més relleu.

Tots els dijous, el senyor Horta, que estava subscript al *Cu-cut!*, periòdic satíric català que veia la llum a Barcelona, i que tingué una vida molt moguda, entrava al taller amb aquest setmanari a la mà i acostumava a llegir en veu alta alguns acudits i "xistos" que en ell s'inserien, així com també el vers humorístic que setmanalment s'hi publicava amb la signatura K.O.K., pseudònim usat pel malaguanyat Coca i Vallmajor, l'autor de *Gent d'ara*.¹ En morir l'impressor Juli Pons, l'obrador tipogràfic d'aquest va continuar funcionant molt poc temps, com era previsible en aquells dies.

Els impresos sortits del referit taller i el setmanari *El Progreso* van portar el següent peu, «Imp. L. Escobet, Palau, 22». O sia que la casa va quedar a nom de la mare del difunt, Leonor Escobet i Serrapiñana, viuda de Pons, llevadora de professió. Aquesta senyora, amb data 20 de febrer de l'any 1892, va vendre les màquines i els efectes que formaven la seva impremta a Pere Vilà i Font, tipogràfic mataroní que des d'aquell moment va inaugurar amb el seu nom una raó social que havia de tenir llarga vida i ben guanyat prestigi.

IMPRESMA DE JULI PONS

L'any 1888, a la casa núm. 20 del carrer d'en Palau s'hi trobava establerta una impremta, propietat de Juli Pons i Escobet, jove mataroní que estava vinculat a l'art d'imprimir, no solament per haver treballat de caixista a ca l'Horta, sinó també per ésser nebot del matrimoni Escobet-Abadal.

Des del seu número 25, corresponent al 16 de març del 1889, el setmanari varià el peu d'impremta, ja que l'establiment va passar a la casa del costat, i, per tant, el peu deia així «Imp. Julio Pons, Palau, 22».

Al seu obrador tipogràfic, en l'any abans esmentat, s'hi componia i tirava *El Progreso*, periòdic que a la seva capçalera portava l'additament de «Semanario Republicano, librepensador y literario».

La vida d'aquest obrador tipogràfic va ésser força curta, com ho fou la del seu propietari, que morí a l'edat de 24 anys, el dia 17 de setembre de l'any 1891.

IMPRESMA DE LEONOR ESCOBET

En morir l'impressor Juli Pons, l'obrador tipogràfic d'aquest va continuar funcionant molt poc temps, com era previsible en aquells dies.

Els impresos sortits d'aquest taller i el setmanari *El Progreso* van portar el següent peu, «Imp. L. Escobet, Palau, 22». O sia que la casa va quedar a nom de la mare del difunt, Leonor Escobet i

Serrapiñana, viuda de Pons, llevadora de professió. Aquesta senyora, amb data 20 de febrer de l'any 1892, va vendre les màquines i els efectes que formaven la seva impremta a Pere Vilà i Font, tipogràfic mataroní que des d'aquell moment va inaugurar amb el seu nom una raó social que havia de tenir llarga vida i ben guanyat prestigi.

IMPRESMA DE PERE VILÀ I FONT

Com s'ha pogut llegir en el capítol anterior, l'obrador tipogràfic que havia estat propietat de Juli Pons, i a la mort d'aquest, va ésser adquirit l'any 1892 per Pere Vilà i Font, que va mantenir el taller al mateix carrer d'en Palau, núm. 22, on radicava anteriorment. Al cap de deu anys, o sia el 1902, aquesta impremta va ésser traslladada a la casa núm. 64 de la Riera, en la qual hi havia hagut la Papereria Lluch, que durant alguns anys havia figurat com a sucursal de la impremta Horta.

radical *La República*, i *El Liberal*, òrgan del corresponent partit dinàstic.

El Demócrata i *La República Social*, periòdics mataronins que sortien durant l'última dècada del segle XIX, portaven el peu d'impremta Vilà, corresponent al carrer de Palau. Sortits ja del taller de la Riera, ho eren, el 1903, el setmanari republicà

L'impremta que va agafar aquesta impremta en els anys d'inici del segle XX, va ésser molt forta. Era la casa que tenia més operaris. Comptava amb dues màquines planes grans, una Alauzet i una Marinoni; amb dues minerves, i, a més, amb una premsa en la qual, no solament s'hi treien proves, sinó que s'hi tiraven molts cartells, especialment de teatre, i també rètols especials per a passar-los al cel·luloide, encarregats per una casa distribuïdora de pel·lícules.

A la impremta de Pere Vilà, s'hi feren molts periòdics, revistes i butlletins, simultàniament i successivament. Sortiren amb el seu peu *Diario de*

Mataró y su Comarca, Lo Pensament Marià, convertit més tard en *Pensament Marià*, amb canvi de format, *La República*, setmanari que es deia democràtic, *Boletín Sanitario, Fides, Boletín del Ateneo Obrero, Fortitut, La Unión*, i també molts periòdics d'aquells dels quals és gairebé costum que en surti un sol número, i que solen ésser de tipus caricaturesc, entre els quals recordem uns quants títols com *L'últim dia de la Fira, A. F. P. – In memoriam al Cau Grillat, Mataró en broma, Castanyes i panellets*, etc...

En aquest taller, s'hi féu durant bastants anys el butlletí que publicava la institució mutualista «Los Previsores del Porvenir», que havien fundat els germans Tello, que eren militars, si la memòria no ens és infidel. Durant molt temps, la referida mutualitat va donar molta feina a caixes i màquines, de la casa Vilà.

De la impremta Vilà, en sortiren molts llibres, que no ens proposem pas d'enumerar, però ens plau remarcar els de tipus històric originals de Carreras i Candi, i els volums de poesia, com per exemple *Visions i Parlaments de la mia Musa*, de Llanas i Rabassa, i *Poncelletes de tardor*, del prevere mataroní Mossèn Joan Bta. Busqué. També sortí del taller l'obra *Intimidades de un médico*, del Dr. Antoni Franquesa i Sivilla.

És imprescindible fer constar que, en donar noms de llibres, periòdics i revistes, segurament no seguim cap ordre quant al temps, cosa que no és d'estranyar, ja que no pretenem de cap manera fer una llista rigorosament cronològica.

L'any 1913 morí l'impressor Pere Vilà, i com sia que els dos fills que tenia no eren encara majors d'edat, va fer-se càrrec del negoci, de moment, un germà del difunt, més gran que ell, de nom Francesc, graner, que havia tingut durant molts anys el seu establiment al carrer d'Argentona. Des d'aquell moment, el peu d'impremta, com és natural, va ésser modificat.

El volum de poesies i poemes originals del mataroní Francesc Rosseti i Sánchez, prologat per Salvador Llanas i Rabassa, publicat l'any 1914, porta el següent peu, «Imp. Francisco Vilá (Suc. de P. Vilá), Rambla de Mendizabal, 64».

Com hem dit anteriorment, en mencionar certs treballs ens és indiferent que guardin o no un ordre cronològic, ja que no és intent nostre subdividir en tres la impremta Vilà, puix la considerem única, tant si el seu peu porta el nom de Pere, com de Francesc, o bé el d'Arts Gràfiques Vilà, que va ésser adoptat finalment per la casa.

Cal manifestar, en arribar a l'actual moment, que la impremta Vilà ja pot dir-se que no respon a les normes que havia seguit en fer referència al seu treball, sinó que, des de fa alguns anys, ha deixat de cultivar l'art d'imprimir en general, per a dedicar-se d'una manera especial a la confecció de calcomanies de tipus industrial, aconseguint en aquest ram de les arts gràfiques bon nom i profit.²

ENRIQUE SOLANO HIJOS DE ANTONIO FÁBREGAS, S.A. FRANCISCO RIOS

En aquest capítol ens és obligat confessar que, per excepció, deixem de parlar d'obradors tipogràfics per a referir-nos a tallers de litografia. És clar que això no respon al títol d'aquest treball, però hi ha motius que demanen la inclusió d'aquestes raons socials en la relació que aquí estem fent, cosa que serà compresa perfectament per qui llegeixi aquesta monografia.

A finals del passat segle, al carrer d'en Pujol, en una casa de la qual no ens ha estat possible de precisar el número, però que queia enfront de l'escola que tenia oberta el senyor Bru, s'hi havia establert un taller en el qual, amb premses de litografia, Enric Solano treballava per a determinats clients de tipus industrial, que no eren pas molts, a jutjar per les referències verbals que han arribat a les nostres oïdes.

Després d'uns anys, la raó social Hijos de Antonio Fábregas, S.A., que havia estat client del senyor Solano, es quedà amb les seves premses i les

instal·là a l'edifici que feia poc havia passat a ocupar, l'antiga fàbrica Arenas, coneguda pel Vapor Nou. Això s'esdevenia als primers anys del segle XX, ja que el canvi o trasllat de què fem menció va produir-se l'any 1900.

Aquesta litografia, que podríem qualificar de particular, va funcionar sota la direcció tècnica de Francesc Ríos Isbart, que al cap d'uns anys, en ésser suprimida la referida secció de la casa Fábregas, va quedar-se amb les premses, i va instal·lar el seu taller a la casa núm. 22 del carrer d'en Palau, que era on hi havia hagut successivament les imprentes Pons, Escobet i Vilà.

Més tard, va ésser codirector del negoci Pere Manén i Mayol, cunyat de Ríos Isbart, per haver-se casat aquest amb una germana d'en Manén. Des d'aquest moment, la raó social va canviar, i també el domicili, com es veurà més endavant.

IMPRESMA LA EMANCIPACIÓN

Aquest taller tipogràfic estava establert a la casa núm. 9 del carrer de Llauder, i en ell es feia, l'any 1896, el setmanari *La República Social*, un periòdic el títol del qual per sí mateix dona feta l'explicació de quin era el seu contingut. Aquesta impremta anava a càrrec del tipògraf, i conegut propagandista dels ideals del socialisme, Toribio Reoyo i Barbadillo. No cal ignorar que en aquells anys de fi de segle i en els de començament de l'actual, el predomini damunt bona part de la massa

obrera, el tenien els socialistes i no pas els elements àcrates, que llavors eren pocs i no havien creat encara cap organització inspirada en el sindicalisme llibertari.

El periòdic que hem anomenat, aquell any mateix va sofrir un eclipsi i un reparèixer l'any 1897. La impremta havia ja canviat de local, puix el seu peu deia el que segueix «Imprenta y Papelería, Sant Rafael, 33». La seva durada va ésser curta.

IMPRESMA DE LLORENÇ ROSSELL

Moltes vegades el prestigi d'una casa es manté malgrat haver desaparegut les persones que la portaven. Aquest fet es dona en el cas a què anem a referir-nos.

En aquesta monografia ens cal deixar constància de l'existència de l'obrador tipogràfic de Llorenç Rossell. Però com sia que ell va ésser el successor de Felicià Horta, i com que aquest havia prestigiat molt la seva impremta, que per altra part no va canviar de lloc en canviar d'amo, això va fer que moltes persones, en referir-se a la impremta, continuessin anomenant-la per ca l'Horta, quan en rigor s'hauria d'haver dit a can Rossell. També nosaltres hem caigut en aquesta anomalia, ja que en escriure el capítol corresponent al primer dels referits impressors, hem barrejat coses i persones relacionades indistintament amb les dues impremtes. Potser no val la pena que ens en penedim, ja que, de fet, les coses quedaran totes al seu lloc.

Concretem el que fa referència al susdit canvi d'impressors, o sia quan Rossell succeí Horta. En retirar-se aquest del negoci, l'any 1905, se'n va fer càrrec en Llorenç Rossell i Pont, caixista del propi taller, que va continuar-lo cosa d'una dotzena d'anys, amb el mateix personal que abans hi treballava. El peu d'impremta, durant un llarg període, va ésser

«L. Rossell, Suc. de Horta, Argentona, 29», o sia que el taller radicava a la mateixa casa de l'antic propietari; i posteriorment fou modificada l'adreça, que va ésser el núm. 33 del propi carrer. Aquesta modificació, la va originar la reforma d'una casa propietat del senyor Horta, a la qual Rossell va passar a viure amb la seva família. Hi tenia, a l'entrada o vestíbul, el despatx i l'enquadrernació, però l'obrador tipogràfic continuava a la mateixa gran nau existent a l'interior dels horts, tal com s'ha descrit en el capítol dedicat a la impremta Horta.

A la impremta a la qual ens referim, a més de fer-s'hi des de molts anys, *La Costa de Llevant*, s'hi va imprimir també *Lo Pensament Marià*, òrgan de les Congregacions Marianes de Catalunya i Balears, en el moment en què començà aquest periòdic, que en el seu primer temps era de publicació quinzenal. A més d'uns setmanaris carlí i nacionalista-republicà, dels quals ja fem esment en parlar de la impremta Horta, també s'imprimí en aquest obrador tipogràfic el periòdic setmanari *Vida Nueva*, de filiació socialista, en el qual havia col·laborat molt, amb el pseudònim de Juan Sintierra, Martí Barberà, que amb el temps abandonà les idees materialistes per a convertir-se en un veritable apòstol del catolicisme, dedicat a una tasca proselitista exemplar que durà molts anys, fins a la seva mort.

IMPRESMA LA IBERIA DE HOMS I VILARDAGA

Un jove tipògraf que havia estat encarregat de la impremta Abadal, que es deia Homs, associat amb un altre jove, que creiem que era de Berga, de cognom Vilardaga, varen fundar un obrador tipogràfic, que instal·laren, juntament amb un establiment d'objectes d'escriptori, al carrer d'Argentona, núm. 24, i van donar a la casa el nom de La Iberia.

Aquesta fundació va tenir lloc a les darreries de la segona dècada del segle XX, i la raó social només va durar uns quants anys, fins que el negoci va ésser traspassat a una nova empresa creada de nou, la Impremta Minerva.

GRÀFICA MANÉN

Com es pot llegir en un dels apartats anteriors, que fa referència a diversos tallers de litografia, quan Pere Manén i Mayol va passar a integrar l'empresa començada pel seu cunyat Ríos, podem veure iniciada una trajectòria industrial de gran abast, que s'afiançà a la nostra ciutat amb la constitució de la raó social Gràfica Manén i que culminà amb el seu trasllat a Barcelona, que avui compta amb llargs anys d'existència i amb un prestigi ben reconegut³. És molt possible que la dedicació de Manén a les arts gràfiques, fos deguda a la influència hereditària de la sang, si es té en compte que era besnet de l'impressor mataroní Josep de C. Abadal i Casamitjana.

La impremta Gràfica Manén fundada a finals de la segona dècada del segle XX, amb motiu de la seva ampliació, va ésser traslladada del carrer d'en Palau, 22, a la plaça que duia el nom de Pi i Margall, i que abans i després portava i porta el nom de Cuba. Ocupava el local que havia estat de l'entitat recreativa La Unión, i en el qual, en temps de la República, hi va haver l'Institut de segon ensenyament i després una Escola Graduada de noies⁴.

En aquest taller, s'hi va imprimir *Pensament Marià*, periòdic, com algun altre, que havia recorregut diversos obradors tipogràfics, buscant millores en el preu o bé en el material. Per cert que, circumscrivint-nos en el que acabem d'esmentar, podem dir que mai va marxar de cap impremta deixant-hi deute, puix ens consta que va portar sempre una perfecta administració, que li va permetre el que se'n diu "quedar bé" a tot arreu, fins que va arribar a comptar amb impremta que podia dir-se'n pròpia.

Insistent en l'aspecte econòmic al qual acabem d'al·ludir, hem de manifestar la nostra creença que ningú no trobarà fora de lloc que fem un incís per a deixar constància de l'existència d'un periòdic que no podia causar a cap impressor l'angúnia que sentien molts d'ells quan els arribava per client un grup o entitat que pretenia editar algun periòdic, del qual moltes vegades el propi impressor, sense pretendre-ho, quedava constituït en patrocinador, amb notable minva dels seus ingressos.

Gràfica Manén va ésser una impremta que per la seva direcció, pels seus operaris i pel material de què disposava, va oferir al públic una gran garantia.

Ramon Salas i Oliveras

NOTES:

1.- L'autor del treball parla també de ca l'Horta a la monografia *De quan jo era noi (de l'última dècada del segle XIX a la segona del XX)*, (Mataró, 1981).

2.- Cal recordar que, quan es va escriure el treball, a l'entorn de 1965, la impremta era encara activa.

3.- Reiterem que la monografia es va escriure al 1965.

4.- Durant la transició es va reconvertir en una escola d'ensenyament primari i recentment, per problemes estructurals de l'edifici, és tancada. Es tracta de l'escola actual Angeleta Ferrer.